

סנהדרין האדם והמקום

ר' יוסף גבאי

מבוא - גישה אל הלימוד בבית המדרש

בלימודנו בבית המדרש, אנחנו מנסים להעמיק בתורה כדי לגלות שאינה כוללת הלכות פורמליות בלבד, אלא הלכות מהותיות היושבת על חוק וטבע אלוהי. גילוי העומק הזה בתורה מגלה שהתורה היא תורת חיים, שהלכותיה מבטאות חוקים אלוהיים שה' טבע בעולם, כמו שכותב הרב¹:

"אין האדם קונה שום מעלה, כי-אם מתוכיותו... אבל הלא התורה והמצוות הן עצמיות האשר, והם באים לאדם מחוץ לו?... אלא שבכללות הדבר, האדם מקיף את כל ההנהגה, והרי התורה והמצוות, שהן הן עצמיותן של חקי ההנהגה, כלולות הן בו, וכשהוא מתדבק בהן, הרי הוא מתדבק בעצמיותו. וכשהוא האדם על-גדס להדבקות האלהית, הרי הוא בודאי מוצא את עצמיותו, כי כל עצמיותו היא רק במקור הנהגתו – באלהים, מקור כל היש, שהננו נמצאים באמת בהמהותיות האמתית רק בו, ומחוץ לו הננו רק קלוטי המקריות".

כדי להבהיר זאת ניתן דוגמה מהמשך הדברים; ישנה הלכה שאי אפשר לסמוך בחוץ לארץ. מצאתי באחרונים שני טעמים שאחד מהם מהותי ואחד חינוכי. 'תורת חיים' על מסכת סנהדרין², מביא שהסומך משפיע בסמיכה מרוח הקודש שעברה מדור לדור בישראל ממשה רבינו שקיבלה מה' יתברך, ובחוץ לארץ השכינה לא שורה. בשו"ת 'בשמים ראשי'³ כתב שכדי שבני חוץ לארץ יתנו דעתם לחזור לארץ, הגבילו אותם ואסרו עליהם לסמוך.

הטעם הראשון הוא טעם מהותי; הסיבה שאי אפשר לסמוך היא שיש חוק אלוהי שהשכינה לא שורה בחוץ לארץ, וממילא סמיכה שעניינה העברת השראת שכינה מדור לדור לא יכולה להתבצע שם. לעומת זאת, מטעמו של 'בשמים ראשי' יוצא שאפשר מצד האמת לסמוך בחוץ לארץ, אבל חכמים אסרו זאת מסיבה חינוכית כדי להזכיר לנו לחזור לארץ.

¹ חדריו עמי כד.

² יד ע"א ד"ה 'אין סומכים' - הובאו דבריו כלשונם בחלק א.

³ סימן רמז.

אין הכוונה שהטעם שהביא הי'בשמים' ראש לא נכון, אלא שהוא לא העיקר⁴. העיקר הוא החוק האלוקי, ומעבר לכך יש הרבה ערכים טובים שנובעים מההלכה זו.

במאמר נעסוק בהלכות סנהדרין בכמה הלכות המגדירות את היחס בין פסיקות הסנהדרין לדיין ולמקום, וננסה להראות שבבסיס הגדרות אלו עומדים חוקים אלוקיים של הקשר המהותי בין האדם למקום, עד כדי השפעה על דעותיו.

פתיחה

ארץ ישראל היא ארץ שהשכינה שורה עליה כמו שנאמר: "ארץ אשר ה' אלהיך דרש אתה תמיד, עיני ה' אלהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה"⁵, והאומה הישראלית היא אומה שהשכינה שורה בה כמו שנאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם"⁶.

החיבור בין האומה הישראלית לארצה בצורה המלאה - "וְיִצְרִיכָה אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְהִיּוֹת בְּנוֹיָהּ וְכָל יִשְׂרָאֵל יוֹשְׁבִים עָלֶיהָ מִסְדָּרִים בְּכָל סְדְרֵיהֶם"⁷ - יוצר את המדרגה השלמה של השראת שכינה, כמו שכותב הכוזרי⁸:

"הַמַּעֲלָה הַמִּיחָדָת הַרְאֵשׁוֹנָה הַיָּא לְעַם שֶׁהוּא סִגְלָה וְלֵב פְּאֶשֶׁר זְכָרְתִּי, וַיֵּשׁ לְאֶרֶץ עֵזֶר בְּזֶה עִם הַמַּעֲשִׂים וְהַתּוֹרוֹת הַתְּלוּיֹת בָּהּ אֶשֶׁר הֵם כְּעִבּוּדָה לַכָּרֶם, אֲבָל לֹא יִתְּכֹן לְסִגְלָה הַזֹּאת לְהַגִּיעַ אֶל הָעֲנָן הָאֱלֹהִי מִבְּלַעֲדֵי הַמְּקוֹם הַזֶּה, פְּאֶשֶׁר לֹא יִתְּכֹן שְׂיִצְלִיחַ הַכָּרֶם בְּבְלַעֲדֵי הַקֶּר הַזֶּה".

החבר ממשיל למלך כוזר רעיון זה בכרם ענבים; בכדי להוציא ענבים משובחים (השראת שכינה), צריך לטעת גפן משובחת (ישראל שחל עליהם העניין האלוהי) באדמה הראויה לה (ארץ ישראל שנקראת 'לפני ה') ולטפח אותה כראוי (קיום המצוות).

הקשר בין הארץ לקיום המצוות בנוי מדרגות-מדרגות; יש מצוות התלויות בארץ, יש מצוות שהתנאי להתחייב בהן הוא שיהיו רוב יושביה עליה, ויש מצוות שמחויבים בהן גם בחוץ לארץ (מצוות שהן חובת הגוף ואף הן אינן זהות לחלוטין בארץ ובחו"ל).

⁴ יש להעמיק בשאלה האם כל ההלכות מהותיות ומקורן הוא חוק אלוקי. נראה לי שהדעה הרווחת היא שמצוות מהתורה הן מהותיות ומצוות מדרבנן - לא. בחלק ג' בהסבר דין 'שליחותיהו' אנסה לטעון שיש מצוות דרבנן שישודן בחוק אלוקי.

⁵ דברים יא, יב.

⁶ שמות כה, ח.

⁷ אורות התורה א, ב.

⁸ מאמר שני, יב.

במאמר ננסה לגלות את החוק האלוקי המגדיר את הקשר בין האדם למקום כפי שהוא משתקף בעבודת הסנהדרין.

המאמר מחולק לארבעה חלקים, כאשר בכל חלק הלכה המגדירה קשר בין הסנהדרין למקום. תחילה נעמוד בקצרה על הצדדים ההלכתיים ולאחר מכן ננסה להאיר את החוק האלוקי בהלכות אלו.

א. **סמיכה רק בארץ ישראל - עפ"ר, הסנהדרין יכולים לדון רק אם יש ביניהם דיינים סמוכים, וסמיכה זו אפשרית רק בארץ ישראל.**

ב. **סמוכים בחוץ לארץ - סמוכים שנשמכו בארץ, יוכלו לדון גם בחוץ לארץ.**

ג. **דין "שליחותייהו" - ישנם דיני ממונות שניתן לדון בהיעדר סמוכים, מכוח "שליחותייהו" של בני ארץ ישראל.**

ד. **דיני נפשות - דינים אלו ניתן לדון רק כאשר הסנהדרין יושבת בלשכת הגזית.**

בסוף המאמר נעמת את תפיסת התורה על הקשר בין האדם והמקום מול העולם המערבי המנסה להתבסס על רוח האדם ורצונו ללא מתן משמעות למקום.

"גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך"⁹.

א. סמיכה רק בארץ ישראל

דיני נפשות ניתן לדון רק ע"י סמוכים, אך בדיני ממונות יש מחלוקת האם דרושים סמוכים כפי שיבואר בחלק ג'.

סמיכת חכמים חייבת להתבצע בארץ ישראל, כמו שאומרת הגמרא¹⁰:

"אמר רבי יהושע בן לוי: אין סמיכה בחוצה לארץ. מאי אין סמיכה? אילימא דלא דייני דיני קנסות כלל בחוצה לארץ, והא תנן "סנהדרין נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ?" (מכות ז ע"א) **אלא דלא סמכינן בחוצה לארץ**."

ננסה לגלות את החוק האלוקי בהלכה זו, על ידי התבוננות במשמעות הרוחנית של הסמיכה.

⁹ תהילים קיט, יח.

¹⁰ סנהדרין יד ע"א.

הרבנות הראשית מקיימת מבחנים וסומכת את העומדים בהם, כאשר הסמיכה מהווה אישור לכך שהם יודעים את החומר. לעומת זאת, כשסמך משה רבנו את שבעים הזקנים (במדבר יא טז-יז, כד-כה) היה הבדל מהותי בין דיין לפני הסמיכה לאחריה.

”ויאמר ה' אל משה, אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו, ולקחת אתם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך. וירדתי ודברתי עמך שם **ואצלתני מן הרוח אשר עליך ושמתני עליהם**, ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך.

ויאסף שבעים איש מזקני העם ויעמד אתם סביבת האהל. **וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים**, ויהי כנוח עליהם הרוח ויתנבאו ולא יספו.”

סמיכה זו היתה פעולה רוחנית שהביאה להשראת שכינה על הדיין, כמו שכותב הרמב”ם¹¹:

”אחד בית דין הגדול ואחד סנהדרין קטנה או בית דין של שלשה, צריך שיהיה כל אחד מהן סמוך מפי הסמוך. ומשה רבינו סמך יהושע ביד שנאמר ”ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו”, וכן השבעים זקנים **משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכינה**. ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים, ונמצאו הסמוכין איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבינו.”

הדיין הוא שליח ד' בעשיית המשפט, כמו שכותב הרמב”ן על הפסוק ”לא תגורו מפני איש, כי המשפט לאלהים הוא”¹²:

”וטעם כי המשפט לאלהים הוא, כטעם ”כי לא לאדם תשפטו כי לה”, ועמכם בדבר משפט” (דהיי”ב יט, ו). לומר **כי לאלהים לעשות משפט בין יצוריו**, כי על כן בראם להיות ביניהם יושר וצדק ולהציל גזול מיד עושקו, **ונתן אתכם במקומו**. ואם תגורו ותעשו חמס, הנה חטאתם לה', **כי מעלתם בשליחותו**.”

השראת השכינה על הדיין מסייעת לדיין לכוון לאמת כמו שאומרת הגמרא¹³:

”ויהו הדיינין יודעין את מי הן דנין, ולפני מי הן דנין, ומי עתיד ליפרע מהן, שנאמר: **אלהים נצב בעדת אלי** (תהילים פב, א), וכן ביהושפט הוא אומר: **ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים, כי לא לאדם תשפטו כי (אם) לה**” (דהיי”ב יט, ו).

¹¹ סנהדרין פ”ד ה”א.

¹² דברים א, יז.

¹³ סנהדרין ו ע”ב.

שמה יאמר הדיין מה לי בצער הזה? ת"ל: **'עמכם בדבר משפט' (שם), אין לו לדיין אלא מה שעניו ראות**."

ומסביר המהרש"א:

"שמא יאמר הדיין מה לי לצער הזה' - שלעולם הדיין הוא בצער שמא לא כוון אל האמת, שמא טעה בשכלו תלמוד לומר עמכם וגוי' **כי ה' יהיה עמכם בדבר המשפט לכוין דעתכם אל האמת, ואין לו לדיין אלא מה שעניו ראות - לכוין דעתו אל האמת, וה' יהיה עמו בזה לכוונו אמת לאמיתו**."

הגמרא מזהירה את הדיינים שידונו דין אמת, באומרה שהדין שלהם מול ה' ולא מול בעלי הדין. שואלת הגמרא: שמא יימנע הדיין מלדון שמא לא כוון לאמת? ועונה שה' עם הדיינים לסייע להם לכוון אל האמת (בתנאי שהדיין מכוון להוציא את האמת האלוקית בעולם).

את כל הנקודות שהבאנו אפשר לסכם בתשובה העוצמתית שעונה משה לשאלת יתרו. לאחר שיתרו רואה את משה שופט את העם מבוקר עד ערב, הוא שואלו "ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עשה לעם?". ומשה עונה לו "כי יבא אלי העם **לדרש אלהים**" הסמיכה הופכת את הדיין לכך שהבאים לדון לפניו באים לשמוע את דבר ה', הדיין הוא צינור להופעת דבר ה' בעולם.

אחרי שראינו את משמעותה הפנימית של הסמיכה שהסמוך ממשיך את רוח הקודש והשכינה שקיבל מהדור שלפניו (עד משה רבינו שקיבל מה' יתברך) לדור הבא. נוכל לגלות את החיים בהלכה למה לא סומכים בחוץ לארץ, כי רק בארץ ישראל השכינה שורה על האדם.

וכך הסביר ספר 'תורת חיים' (שהובא במבוא):

"כל הסומך את חבירו משפיע עליו קצת מרוח הקדש הבא ונמשך עליו ממנו יתברך. ונראה **זלהכי הדיינים הסמוכים נקראים אלהים לפי שקבלו השפע הבא מאת האלהים איש מפי איש עד משה רבינו אשר נתן השם את רוחו עליו. ולכך אין סמיכה בחוצה לארץ לפי שאין השכינה שורה על האדם בחוצה לארץ, כדאיתא בפרק אלו מגלחין (כה ע"ב) דפתח רבי אבא עליה דרב הונא ואמר: ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה אלא שבבל גרמה לו. ואם כן אין שפע רוח הקדש חל על הנסמך בחוצה לארץ**."

אחרי שראינו את הסבר הכללי שאי אפשר לסמוך בחוץ לארץ, נעמיק לגלות למה גם המדרגה שהאיר המהרש"א שייכת דווקא בארץ ישראל.

נקדים להגיד השראת שכינה קשורה ליכולת האדם להיות נאמן לעצמיותו, כמו שכותב הרב¹⁴:

”כִּי כָּל עֲצָמֵיָו (של האדם) הִיא רַק בְּמִקּוֹר הַנְּיָתוֹ - בְּאֵלֵהִים, מִקּוֹר כָּל הַיֵּשׁ, שֶׁהֲנֵנוּ נִמְצָאִים בְּאֶמֶת בְּהַמְהוּתֵיָו הָאֱמֵתִית רַק בּוֹ, וּמְחוּץ לוֹ הֲנֵנוּ רַק קְלוּטֵי הַמִּקְרִיּוֹת”.

וכמו שכותב הרב בצורה אחרת באורות התשובה (טו, י), שהדרך בתשובה אל ה' מתחילה בשיבת האדם אל עצמו:

”והתשובה הראשית, שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא **שישוב האדם אל עצמו, אל שורש נשמתו, ומיד ישוב אל האלהים, אל נשמת כל הנשמות**, וילך ויצעד הלאה מעלה מעלה בקדושה ובטהרה”.

מחד הנאמנות של האדם לעצמיותו היא מכוח חיבורו למקור העצמיות שלו - ה' יתברך - ומאידך אדם שנאמן בחייו לעצמיותו מבטא בהם את הישרות האלוקית שטבועה בו. ואם כך בחוץ לארץ שאין השכינה שורה אין אפשרות לאדם להיות נאמן לעצמיות שלו. כמו שכותב הרב באורות (ארץ ישראל ד):

”אי אפשר לאדם מישראל שיהיה מסור ונאמן למחשבותיו הגיונותיו, רעיונותיו ודמיונותיו, בחוץ לארץ, כתכונת הנאמנות הזאת בארץ ישראל”.

וכמו שמרחיב הרב ביתר פירוט בפסקה הבאה, על הנאמנות לשכל (כוח הסנהדרין) ולדמיון (כוח הנבואה) וליחס ביניהם.

בחלקה הראשון הרב מסביר את הסיבה שאי אפשר להתנבא בחוץ לארץ:

”הדמיון של ארץ ישראל הוא צלול וברור, נקי וטהור ומסוגל להופעת האמת האלהית, להלבשת החפץ המרום והנשגב של המגמה האידיאלית אשר בעליונות הקדש, מוכן להסברת נבואה ואורותיה, להבהקת רוח הקדש וזהריו.

והדמיון אשר בארץ העמים עכור הוא, מעורב במחשכים, בצללי טומאה וזיהום, לא יוכל להתנשא למרומי קודש ולא יוכל להיות בסיס לשפעת האורה האלהית המתעלה מכל שפלות העולמים ומצריהם”.

בחלקה השני הרב מסביר את הסיבה שהתורה שבחוץ לארץ לא מכוונת לאמת האלוקית כמו התורה שבארץ ישראל:

¹⁴ חדריו עמ' כד.

”מתוך שהשכל והדמיון אחוזים זה בזה ופועלים ונפעלים זה על זה וזה מזה, לכן לא יוכל גם השכל שבחו”ל להיות מאיר באורו שבארץ ישראל ’אורא דארץ ישראל מחכים’ (בבא בתרא קנח ע”ב).”

הרב העמיק להסביר שהלימוד לא מאיר באורו בחוץ לארץ נובע מכך שאי אפשר להתנבא בחוץ לארץ. כי החוק האלוקי שנביא לא יכול להתנבאות בחוץ לארץ מקביל וקשור לחוק האלוקי שאי אפשר לסמוך בחוץ לארץ¹⁵.

בעקבות הבנתנו נוכל לגלות את החיים בדברי המהרש”א שהדיין מכוון אל האמת מתוך שה’ משרה את שכינתו עליו. בארץ ישראל שהשכינה שורה על האדם, האדם יכול להיות נאמן לעצמיותו, כי מקורה בבורא העולם. הנאמנות לעצמיות החיים על כוחותיהם (ובתוכם השכל) היא נאמנות לכוחות כפי שהם נבראו ישרים, ומילא דיין שנסמך בארץ ישראל, ביושר שכלו הוא מכוון אל דבר ה’.

לסיכום, בחלק זה למדנו שהסמיכה - השראת שכינה על הדיין - יכולה להיות רק בארץ בה שורה השכינה. היכולת לכוון אל האמת האלוקית היא תוצאה של השראת שכינה על הדיין ועל המקום.

ב. סמוכים בחוץ לארץ

סנהדרין שנסמכה בארץ יכולה לדון בחוץ לארץ, כמו שפוסק הרמב”ם¹⁶ על פי הגמרא שהבאנו בחלק א:

”בית דין שנסמכו בארץ ישראל ויצאו חוצה לארץ הרי הם דנים דיני קנסות בחוצה לארץ כדרך שדנים בארץ, שסנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ והוא שיהיו סמוכים.”

לאור דברי הרב שהשכל (הסנהדרין) והדמיון (הנבואה) קשורים זה בזה, נוכל לומר שהחוק האלוקי על פיו הנסמך בארץ יכול לדון בחוץ לארץ, מקביל וקשור לחוק האלוקי בעניין הנבואה, כמו שאומרת הגמרא במועד קטן (כה ע”ב), בתיאור ההספד על רב הונא:

”פתח עליה רבי אבא ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה אלא שבבל גרמה ליה (שאין שכינה שורה בחוץ לארץ - רש”י).”

¹⁵ אפשר להבין את הקשר בין הנבואה לסנהדרין, בהיות שתיהן צורות שונות של דרישת אלוקים; בסנהדרין אומר משה ליתרו **”כי יבא אלי העם לדרש אלהים”** וכפירוש רש”י במקום **”כתרגומו - לְמַתְּבַע אֲלָפִין – לְשָׂאֵל תְּלַמּוּד מִפִּי הַגְּבוּרָה.”**

¹⁶ הלכות סנהדרין פ”ד הי”ב.

הגמרא מקשה, שהרי היו נביאים בחוץ לארץ, ומחדשת שיש אפשרות להתנבא בחוץ לארץ:

”מתלב רב נחמן בר חסדא ואמרי לה רב חנן בר חסדא (יחזקאל א ג) 'היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים'. טפח ליה אבוה בסנדליה, א"ל לאו אמינא לך לא תיטרוד עלמא, מאי היה שהיה כבר”.

מסביר רש"י בפירושו השני:

”יש אומרים שהיה כבר בארץ ישראל ששרתה עליו רוח הקודש”.

הרב מבאר את החוק האלוקי הזה באורות¹⁷:

”פעולת רוח הקדושה הנקלטת בארץ ישראל פועלת היא תדיר, גם אם נזדמן הדבר ויצא האדם חוצה לארץ, על ידי טעות או על ידי איזו סבה מוכרחת. הרי גם הנבואה כשחלה כבר בארץ ישראל אינה פוסקת גם בחוץ לארץ (מועד קטן כה ע"א) 'היה היה דבר ד' אל יחזקאל בארץ כשדים... היה, מפני שהיה כבר”.

נראה לי שבדומה לכך דיין ששרתה עליו השכינה על ידי סמיכה בארץ ישראל, יוכל להמשיך את השראת השכינה לחוץ לארץ, וממילא יוכל להיות שליח לגלות את דבר ה' בפסיקתו.

לסיכום, סמוך יכול להמשיך ולדון בחוץ לארץ מכוח האור שהוא ממשיך אליו מארץ ישראל למקומו.

¹⁷ ארץ ישראל ז. ראוי לציין שהרב מוסיף תנאי, שלא מספיק שהנביא התחיל להתנבא בארץ ישראל, אלא שהציאה צריכה להיות בטעות או הכרח.

ג. דין שליחותייהו

בדיני ממונות יש מחלוקת¹⁸ האם צריכים סמוכים רק בגזלות וחבלות או גם בהודאות והלוואות. הגמרא דנה¹⁹ מה אפשר לדון בבבל למרות שאין סמוכים, ומציעה פתרון:

"אמר רבא: נזקי שור בשור ונזקי שור באדם (שור שהוזק על ידי אדם) - גובין אותו בבבל, נזקי אדם באדם ונזקי אדם בשור (אדם שהוזק על ידי שור) - אין גובין אותו בבבל".

מ"ש נזקי אדם באדם ונזקי אדם בשור דלא? אלהים בעינן וליכא.

נזקי שור בשור ושור באדם נמי אלהים בעינן וליכא!

אלא מאי שנא שור בשור ושור באדם? דשליחותייהו קא עבדינן, מידי דהוה אהודאות והלוואות, אדם באדם ואדם בשור נמי שליחותייהו קא עבדינן, מידי דהוה אהודאות והלוואות!"

הגמרא מנסה להבין מה דנים בבבל ומה לא ומה הפשט בדברי רבא שאסר לדון אם הזיקו לאדם, והתיר לדון אם הזיקו לשור. עונה הגמרא: 'שליחותייהו קא עבדינן' וממילא עולה השאלה מה החילוק בין נזק לשור לבין נזק לאדם.

הגמרא מכריעה שבשלושה תנאים חל דין 'שליחותייהו' של דיני ארץ ישראל על דיניי בבל: א. ממון ולא קנס ב. שכיח ג. חסרון כיס.

בגמרא מובאת עוד שתי דעות: דעת רב פפא בר שמואל שמשמיט את תנאי שכיח²⁰, ודעת רב פפא שמשמיט את תנאי חסרון כיס.

ישנה מחלוקת ראשונים האם 'שליחותייהו' מועיל מהתורה או מדברי חכמים. מהטעם שמביאה הגמרא בסנהדרין²¹ לתקנה זו - 'כדי שלא תנעול דלת בפני לווי' - משמע שחכמים תיקנו שליחותייהו בהודאות והלוואות, ואילו מהגמרא ביבמות²² האומרת

¹⁸ חובת סמוכים בדיני ממונות נלמדת מהפרישה (שמות כב ו-ח) העוסקת בגזלות (שומר חנם ששלח יד בפיקדון) בה מופיעה לשון 'אלהים' ('ונקרב בעל הבית אל האלהים'). מדובר בחלק ממחלוקת כללית האם הפרשיות בפרשת משפטים מעורבות ויש בהן פסוקים שאינם שייכים לפרשה בה הם כתובים. אחד הפרשיות בהם יש מחלוקת היא בפרשייה שעוסקת בגזלות (שומר חנם ששלח יד בפיקדון) ממנה למדו את הצורך בסמוכים (מלשון אלהים - 'ונקרב בעל הבית אל האלהים'). בפרשה זו נאמר הפסוק 'אשר יאמר כי הוא זה'. לדעה שאומרת שהפרשיות מעורבות, פסוק זה לא יכול להיות שייך לפרשה גזלות בה הוא מופיע אלא לפרשת הלוואות, וממילא גם בהם צריכים סמוכים, ולדעה שאומרת שהפסוק שייך לפרשה בה הוא נכתב ממילא רק בדיני גזלות דרושים סמוכים (ע"פ סנהדרין ב ע"א).

¹⁹ בבא קמא פד ע"א.

²⁰ אומנם אין זה מפורש בדבריו, אבל הוא אמורא שחי בבבל ודן שור שהזיק אדם.

²¹ ג ע"א.

²² מו ע"א.

שגיוור נקרא משפט וממילא מצריך סמוכים ואעפ"כ אנו מגיירים ומתירים לאישה להינשא לגר, משמע שדין זה הוא מן התורה.

כתב על כך נתיבות המשפט²³:

"בזמן הזה וכו' הנה בהא דעבדינן שליחותיהו משמע מהש"ס שהוא רק דרבנן דקאמר משום נעילת דלת: ולפענ"ד דבאמת הוא מדאורייתא רק שנמסר לחכמים ולא עשו אותנו לשלוחים רק במקום דאיכא נעילת דלת. תדע דהא מקבלין גרים בזמן הזה מטעם דעבדינן שליחותיהו וקידושיו קידושין ולא תפסי אח"כ קידושי שני ואין כח ביד חכמים לעקור ד"ת בקום ועשה. וכן מעשין אגטין אף דגט מעושה ע"פ הדיוטות פסול מדאורייתא. ודוחק לומר דאפקעינהו רבנן לקידושי מיניה, דה"ל לפרושי דהא נ"מ בזה לדינא".

כלומר, באמת מדאורייתא ניתן לדון בחו"ל מדין "שליחותיהו", אבל חכמים החליטו באלו תנאים אפשר לעשות זאת.

כדי להסביר את דבריו, נקדים שהחידוש של שליחותיהו אמור להתגבר על שני דברים: א. היכולת לדון למרות שהדין לא בארץ ישראל. ב. היכולת לדון למרות שהדין לא סמוך.

א. היכולת לדון בחו"ל

כתב הרב²⁴:

"אי אפשר לאדם מישראל שיהיה מסור ונאמן למחשבותיו הגיונותיו, רעיונותיו ודמיונותיו, בחוץ לארץ, כתכונת הנאמנות הזאת בארץ ישראל. הופעות הקדש, באיזו מדרגה שהן, נקיות הן בארץ ישראל לפי הערך, ובחוץ לארץ מעורבות הן בסיגים וקלפות מרובים. אמנם לפי גודל התשוקה והקשור של האדם לארץ ישראל, הרי רעיונותיו מזדככים מיסוד אורא דארץ ישראל החופף על כל מי שמצפה לראותה (ישעיה סו, י) 'שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה'".

ועוד כתב²⁵:

"האמוץ האמתי של רעיון היהדות בגולה בא יבא רק מצד עמק שקועו בארץ ישראל, ומתקות ארץ ישראל יקבל תמיד את כל תכונותיו העצמיות. צפית ישועה היא כח המעמיד של היהדות הגלותית, והיהדות של ארץ ישראל היא הישועה עצמה".

²³ חו"מ סי' א.

²⁴ אורות ארץ ישראל ד.

²⁵ שם א.

יכולת האדם להיות נאמן לתורה קיימת רק אם הוא מצפה לארץ ישראל. אם כן, אפילו מי שלא נסמך בארץ ישראל, יכול לדון בבבל אם הוא מצפה לארץ ישראל²⁶. זהו העניין של 'שליחותייהו'; שליח לא תופס את עצמו כמרכז אלא כבטל למשלח, ורואה את עצמו בגלות כמי שאין לו כוח עצמי אלא רק מארץ ישראל.

ב. היכולת לדון ללא סמוכים

אומרים חז"ל במכילתא²⁷:

"ועד שלא נבחרה ארץ ישראל, היו כל הארצות כשרות לדברות, משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות. אם תאמר, דן אנכי מן הנביאים שנדבר עמהם בחוצה לארץ? אף על פי שנדבר עמהם בחוצה לארץ, לא נדבר עמהם אלא בזכות אבות. שנאמר 'כה אמר ה' מנעי קולך מבכי וגו' ויש תקווה לאחריתך וגו' (ירמיה לא, טו)".

אם כן, בזכות האבות אפשר ה' לנביאים להתנבא בחוץ לארץ. על פי הקשר שראינו בין נבואה לסנהדרין, אפשר לומר שגם לדיינים נתן ה' כוח לדון בזכות הסמוכים הקדומים. 'שליחותייהו' מהווה קשר לשרשרת הדורות²⁸.

כיוון נוסף הוא שה' משרה את שכינתו על כלל האומה, והדיינים מבצעים את שליחותה בדומה למובא בגמרא²⁹ על תשובה שענה הלל לשאלה מה עושים אם כשערב פסח חל בשבת אדם שכח להביא סכין לשחוט את הפסח מערב שבת:

"אמרו לו ר' שכח ולא הביא סכין מע"ש מהו? אמר להן הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הנח להן לישראל אם אין נביאים הן בני נביאים הן (רש"י - ותראו מה יעשו)".

שני הכיוונים קשורים לארץ ישראל בה ישראל מהווים יחידה אחת כמו שכותב הפסוק "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (ד"ה א יז, כא). לפירוש הראשון כל הדורות קשורים אחד לשני, והיכולת לדון היא מכוח הדורות שהיו בהם סמוכים. לפירוש השני, כל ישראל הם אומה ששורה עליה שכינה, והאמוראים קובעים מכוחה באילו תחומים רשאים הדיינים לדון בהיעדר סמיכה.

²⁶ האפשרות לדון מכוח הציפייה לישועה, מתאימה לדברי הכוזרי (מאמר שני, יד) שאפשר להתנבא או בארץ או בעבורה, ובדומה לכך שליחות היא בעבור המשלח. כן היא מתאימה לפירוש הראשון ברש"י במועד קטן שהבאנו: "כלומר ההיא שעתא הוה ולא יותר", שהנבואה היתה הוראת שעה ומתאימה לתפיסה של שליחות, על פיה כל כוחנו מארץ ישראל.

²⁷ שמות יב, א.

²⁸ כיוון זה מסתדר עם דברי התוספות (גיטין פח ע"ב ד"ה 'במילתא'): "א"ת היכי עבדין שליחותייהו והא עכשיו אין מומחין בא"י ומי יתן לנו רשות וי"ל דשליחות דקמאי עבדין".

²⁹ פסחים סו ע"א.

לסיכום, 'שליחותייהו' מועיל מהתורה כמו שאומר הנתיבות, כי יסוד כוחו הוא לא מתקנת חכמים אלא מטבע אלוקי שטבע ה' יתברך בעולם, על פיו המצפים לארץ ישראל ממשיכים את תכונותיה אליהם לגלות.

כאמור, הנתיבות הוסיף שנמסר בידי החכמים לקבוע מתי ניתן להשתמש בכוח זה. יסוד המחלוקת בנושא נובע לדעתי מכך שמצד אחד אם לא נדון בחוץ לארץ החיים לא יתקיימו, כי ללא משפט יתרבו עושי עוולה בישראל, ומצד שני אם לא נצמצם את המקרים בהם אפשר להשתמש בדין שליחותייהו, הדבר עלול לפגוע בחוק האלוקי של דין זה וככל שנגביל את עצמנו ביכולת לרון נרגיש יותר שחינו לא שלמים.

את ההכרעה בשאלה הזו ומציאת האיזון בין הדברים, קיבלו לידיהם חכמים.

כמדומה שיסוד המחלוקת באילו נושאים אפשר לרון ובאילו לא, קשור לתשובה של רבי יהושע לפרושים³⁰:

"ת"ר כשחרב הבית בשניה רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, נטפל להן ר' יהושע אמר להן: בני מפני מה אי אתם אוכלין בשר? ואין אתם שותין יין? אמרו לו נאכל בשר, שממנו מקריבין על גבי מזבח ועכשיו בטל? נשתה יין שמנסכין, על גבי המזבח ועכשיו בטל? אמר להם... מים לא נשתה שכבר בטל ניסוך המים. שתקו.

אמר להן: בני, בואו ואומר לכם; שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה. ולהתאבל יותר מדאי, אי אפשר שאין גזרין גזירה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה. אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט וכמה אמר רב יוסף אמה על אמה, עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט. מאי היא? אמר רב: בת צדעא. שנאמר (תהילים קלז, ה): 'אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי וגו'... וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה שנאמר (ישעיה סו, י): 'שמחו את ירושלים וגו'".

האיזון הזה הוא סיבת מחלוקת האמוראים בנידוננו, ושלושת התנאים שהציבו קשורים לאותה נקודה: להעמיד את הדין על ההכרחי ולא יותר. רק דבר שמצוי, שיש בו חסרון ממון, וקנס הוא 'אקסטרה'.

לסיכום, אם מצפים לארץ ישראל, יש אפשרות להמשיך את האור של ארץ ישראל אל מחוצה לה ואת השראת השכינה של הסמוכים או לרון מכוח השראת השכינה השורה על האומה בכללה מתוך הקשר לארץ ישראל בה האומה היא אחת.

³⁰ בבא בתרא ס ע"ב.

”בגלות נפרדו התאומים, נתעלטה תורה שבכתב למרומי קדשה, ונרדה תורה שבבעל פה בעמק תחתית, ומכל מקום היא מקבלת יניקה חשאית מאור תורה שבכתב מספיח העבר, המספיק להעמידה בחיים מצמצמים”.

ד. דיני נפשות

דיני נפשות יכולים סמוכים לדון בכל מקום, רק אם בארץ ישראל יושבת הסנהדרין בלשכת הגזית, כמו שאומרת הגמרא³¹:

”ארבעים שנה עד לא חרב הבית גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות. למאי הלכתא? א”ר יצחק בר אבדימי, לומר שלא דנו דיני קנסות. דיני קנסות סלקא דעתך? והאמר רב יהודה אמר רב ברם זכור אותו האיש לטוב ורבי יהודה בן בבא שמו, שאלמלא הוא נשתכחו דיני קנסות מישראל. נשתכחו לגרסינהו? אלא בטלו דיני קנסות מישראל, שגזרה מלכות הרשעה גזרה, כל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג ועיר שסומכין בה תחרב ותחום שסומכין בו יעקר. מה עשה רבי יהודה בן בבא? הלך וישב בין שני הרים גדולים, ובין שתי עיירות גדולות, בין ב’ תחומי שבת, בין אושא לשפרעם. וסמך שם חמשה זקנים - ר”מ, ור’ יהודה, ור’ יוסי, ור”ש, ורבי אלעזר בן שמוע. ורב אויא מוסיף אף רבי נחמיה. כיון שהכירו בהם אויבים, אמר להם: בני רוצו. אמרו לו: רבי ואתה מה תהא עליך? אמר להם הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכין. אמרו: לא זזו משם עד שנעצו לגופו ג’ מאות לולניאות של ברזל ועשאוהו לגופו ככברה.

אמר רב נחמן בר יצחק: לא תימא דיני קנסות אלא שלא דנו דיני נפשות. מ”ט? כיון דחזו דנפשי להו רוצחין ולא יכלי למידן אמרו מוטב נגלי ממקום למקום כי היכי דלא ליחייבו דכתיב: **”ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא”** (דברים יז, י) **מלמד שהמקום גורם”**.

וברש”י:

”כי היכי דלא ליחייבו - רוצחים קטלא דאין דנין דיני נפשות אפילו בסנהדרין קטנה שבכל עיר אלא בזמן שהיתה סנהדרין גדולה בישיבתה ובמקום המיוחד לה והוא לשכת הגזית”.

³¹ ע”ז ח ע”ב.

”מלמד שהמקום גורם” - וא”ת והא ירושלים נמי איקרי מקום לגבי אכילת קדשים ומעשר שני וכתוב: במקום אשר יבחר ה’? וי”ל דלגבי דיני נפשות לא איקרי מקום אלא לשכת הגזית שהיתה חציה בקדש וחציה בחול והיינו טעמא משום דבעי’ סנהדרין סמוך לשכינה, והכי נמי אמרינן: כל המעמיד דיין שאינו הגון, כאילו נטע אשרה אצל מזבח, דכתיב: ‘שופטים ושוטרים’ וסמך ליה ‘לא תטע לך אשרה אצל מזבח ה’’. ולפיכך גלו וישבו בחנות אע”פ שחנות עצמו היה בהר הבית, מ”מ לא היה סמוך לשכינה כלשכת הגזית”.

בדרך כלל כשעוסקים בהשפעת המקום על האדם, רגילים לומר שאם אדם נמצא במקומו, דעותיו מכוונות. בדיני נפשות הדורשים דעת עמוקה, המקום משפיע על היכולת לדון, אבל לא ברמה האישית, אלא ברמה האומה. האומה צריכה להיות מסודרת בארצה ובמקומה, כמו שכותב הרב:

”יניקת תורה שבעל פה היא בגניזו מן השמים ובגלוי מהארץ. וצריכה ארץ ישראל להיות בנויה וכל ישראל יושבים עליה מסדרים בכל סדריהם, מקדש ומלכות, כהנה ונבואה, שופטים ושוטרים וכל תכסיסיהם, אז חיה היא תורה שבעל פה בכל זיו תפארתה, פורחת ומעלה נצה ומתחברת לתורה שבכתב בכל שעור קומתה”³².

לסיכום, בדיני נפשות הדורשים דעת עמוקה, דרוש קשר חזק יותר בין האדם למקום וברמה של האומה - עליה להיות מסודרת בארצה ובמקומה.

ה. עימות תרבותי

מאמר זה הוא קשור לנושא רחב והוא היחס בין האדם ברבדים הרוחניים שלו, רצונו ומחשבותיו, לגוף לזמן ולמקום (בדומה לחלוקה המפורסמת ‘עולם שנה ונפש’, כאשר ‘נפש’ היא הצד הרוחני ולא הגופני). בחלק זה ננסה לעמת את התרבות הישראלית בקשר בין האדם לשלושת רבדי הטבע לעומת האסלאם, הנצרות ובעקבותיה העולם המערבי, המנסים להתבסס על רוח האדם ורצונו, ולא נותנים מקום משמעותי לרבדי הטבע.

באסלאם האדם כנוע בפני שלושת הרבדים הללו. בעולם הערבי אומנם משתמשים בקדמה, אבל כמעט שלא מפתחים אותה. הפיתוח דורש בדרך כלל לקרוא תיגר על

³² אורות התורה א, ג.

המגבלה שהטבע מציב בפני האדם. פיתוח התאורה, כמשל, דורש לקרוא תיגר על מגבלת החושך שמציב בפנינו הטבע.

בנצרות האדם נלחם וקורא תיגר על שלושת הרבדים הללו. הנצרות המאמינה שאין קדושה בחומר (כומר אינו מתחתן), אומרת בעצם שאין שום אמירה מוסרית אלווקית בטבע.

תרבות המערב שצמחה מהנצרות, מנסה למעט ואף לנצח ככל הניתן את השפעת שלושת רבדי הטבע (זמן, מקום וגוף) על האדם; ביטול הזמן בא לידי ביטוי בתאורה בלילה, בבידוד האדם מהקיץ ומהחורף תוך ניסיון ליצור אביב תמיד. ביטול הגוף בא לידי ביטוי בהנחה שהאדם מגדיר את עצמו ברצונו ולא בהתאם ליצירתו. ביטול המקום בא לידי ביטוי בתקשורת ובאמצעי התחבורה.

המכנה המשותף בין אלו הוא שהם אינם רואים בהגבלות הטבע דבר מוסרי; האסלאם כפוף אליהן, ותרבות המערב נלחמת בהן.

היהדות עומדת באמצע; לא מוכרעת בידי הטבע כמו האסלאם, ולא מבטלת אותו כמו תרבות המערב. התרבות הישראלית מנסה לשכלל ולא לבטל. אנחנו מאמינים בפיתוח האדם את העולם³³, בתנאי שהוא לא סותר את המגמה הפנימית היסודית של הטבע. תפיסה זו נובעת מתוך הבנה שה' ברא את הטבע, והוא מדבר אלינו דרך הטבע מילא האדם צומח מתוך שלושת הרבדים הטבעיים האלו, כמו שכותב הרב באורות האמונה (התעלות העולם, אלילות ב):

”אותו הכבוד שהעולם האלילי מכבד את הטבע, כלא הוא נחשב לגבי הכבוד הפנימי והעליון, העדין והמיושר, בטהרו וקדושתו, שהעולם הישראלי ברום תעצומו הוא מכבדו. הכבוד האלילי של הטבע, איננו כי-אם כבוד חיצוני, כבוד של הכרח, של אלמות ותקיפות, והכבוד הישראלי בפנימיותו, הוא כבוד חבתי אידיאלי ונימוסי. הכח העליון מתגבר באומה ומתבלט ביחידיה, עד כדי שליטה על הטבע, עד כדי יכולת ואפשרות להרס חוקותיו. והאהבה הפנימית, שהנימוס האלהי המיושר בתכלית, משריש בתוכיותה של הנשמה, מעצים את הכח לבלי

³³ כמו שרואים בדו שיח המפורסם במדרש תנחומא (פרשת תזריע סימן ה): ”שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: איזה מעשים נאים, של הקדוש ברוך הוא או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס: הרי השמים והארץ – יכול אדם לעשות כיוצא בהם? אמר לו ר' עקיבא: לא תאמר לי בדברים שהם למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהם, אלא בדברים שהם מצויים בבני אדם. אמר לו: למה אתם נמולים? אמר לו: אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכה הקדמתי ואמרתי לך: מעשי בשר ודם הם נאים משל הקדוש ברוך הוא. הביא לו ר' עקיבא שבולים וגלוסקאות, אמר לו: אלו מעשה הקדוש ברוך הוא ואלו מעשה בשר ודם – אין אלו נאים? הביא לו אניצי פשתן וכלים מבית שאן, אמר לו: אלו מעשה הקדוש ברוך הוא ואלו מעשה בשר ודם – אין אלו נאים? אמר לו טורנוסרופוס: הואיל והוא חפץ במילה, למה אין תולד יוצא מהול ממעי אמו? אמר לו ר' עקיבא: ולמה שררו יוצא עמו ואמו חותכתו? ולמה אינו יוצא מהול? לפי שלא נתן הקדוש ברוך הוא לישראל את המצוות אלא כדי לצרף אותם בהן”.

לאטררוחי כלפי שמיא, ולאהוב את הטבע על-פי הופעותיו, להכיר את היופי ואת העדינות שיש בו בכללותו, ובהופעת פרטיו המתאימים".

בלוחות השנה של הדתות השונות ניתן גם כן לראות את פערי התפיסות הללו.

באסלאם לוח השנה הוא ירחי, ומכיוון שעונות השנה מתנהלות על פי השנה השמשית, ההפרש בין שנת חמה ללבנה לא מאפשר קביעות של החודשים ביחס לעונות השנה. הטבע שולט על האדם, ומזיז את החודשים מהקיץ לחורף ובחזרה.

בנצרות לוח השנה הוא שמישי והאדם שולט על הטבע. גם אם אין ביכולתו לקבוע את מועדי העונות, הוא מנסה לבטל כמה שאפשר את השפעתן על חודשי השנה.

בישראל, להבדיל, הלוח משלב בין השנה הירחית לשנת החמה. כמו שמתואר בתורה, 'חג האביב', 'חג הביכורים' ו-'חג האסיף'. לאחר קביעת החודשים ע"פ העונות ושנת החמה, נקבע היום בחודש בו חל החג ע"פ השנה הירחית.

מצוות עיבור השנה מסנכרנת בין הלוחות הללו, כמו שכתוב בתורה: "שמור את חודש האביב" (דברים טז, א), התורה קבעה שחג החירות יחול בזמן האביב, וכך יביא עימו האביב הטבעי את הלידה הרוחנית. כך הקומה הרוחנית לא צומחת בחלל המציאות אלא מתאימה לאביב שבטבע. העיקרון הזה נכון גם לשאר המועדים וההופעות הרוחניות שלהם: 'זמן מתן תורתנו' ו-'זמן שמחתנו'. מופיעים גם הם בעונות המתאימות המצמיחות את הקומה הרוחנית. **ישראל בוחרים בטבע ומתאימים אליו את הלוח**, כמו שכותב הרב³⁴:

"מכוונים הם מקריה הפרטיים של ארץ ישראל אל המאורעות הגדולים, של הופעת הקדושה של אור ד', אשר באו בגללה. על כן חקוק אותו הרושם של מועד האביב, בשלמותו, בארץ הקדושה בתור אספקלריא מכוונת, המראה לנו את האור והזוהר, את חדוש החיים והחרות אשר נעשה לנו בימי אביבנו הגדול, במועד צאתנו ממצרים בחוזק יד של אדון כל המעשים ברוך הוא. והובע יסוד זה בארץ המיוחדת, שהיא זבת חלב ודבש, הארץ של חמשת העמים הנקובים בזה, שתולדותיה ותוצאות אדמתה הן מורות על הפעולה המדויקת והנפלאה של אוירה, ורושם האביב זורח בה בכל אורו ויפעת הדרו, וממנה מסתעף הוד השפעתה על כל האדמה, שהאביב הוא רושם תחיתה, בהקבלה המכוונת של "ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה".

³⁴ עולת ראי"ה על הפסוק "והיה כי יביאך".